
De verborgen economie aan de oppervlakte

DRS. P. RENOOPY* – J. MEVISSEN** – DRS. R. VAN GEUNS*

De wetenschappelijke belangstelling voor de produktie van goederen en diensten die zich onttrekken aan het oog van de officiële registraties beperkte zich aanvankelijk vooral tot pogingen de omvang van de verborgen produktie te meten 1). Meer recent is ook de aandacht gevestigd op andere aspecten van de informele economie. Met name de relatie met ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en binnen de arbeidsorganisatie is door verschillende auteurs naar voren gebracht 2). Hoewel de toenemende aandacht voor de informele economie het inzicht in dit verschijnsel vergroot, is het aantal empirische studies naar informele activiteiten nog steeds gering. Eén van de eerste studies die in Nederland op dit gebied is verschenen, is die naar de betekenis van informele handel, zoals die zich manifesteert op de Zwarte Markt in Beverwijk 3). De belangrijkste bevindingen van dit onderzoek worden in dit artikel weergegeven. Zij worden voorafgegaan door een korte inleiding in de problematiek van de informele arbeid en een schets van ontstaan en ontwikkeling van de Zwarte Markt in Beverwijk.

De informele economie

De discussies rond de informele economie kenmerken zich door een groot gebrek aan uniforme begripsbepaling. Dit probleem blijkt al uit de enorme hoeveelheid benamingen die aan de informele economie zijn gegeven. Een greep uit het ruime aanbod van Engelse benamingen geeft het volgende beeld: „cash”, „black”, „hidden”, „unofficial”, „dual”, „moonlight”, „parallel”, „underground”, „subterranean”, en „second economy”. Deze bloemlezing kan eenvoudig aangevuld worden met termen uit andere taalgebieden, zoals „Schattenwirtschaft” (West-Duitsland), „travail au noir” of „travail clandestin” (Frankrijk) of „economia sommersa” (Italië). Met een verwijzing naar een bekende reclamespot kan gesteld worden: „zoveel namen, zoveel verschillen”. Bijna elke auteur perkt zijn/haar gebiedje af en behandelt het fenomeen aan de hand van deze omschrijving. De problemen die hierbij rijzen, zijn evident: de onderlinge vergelijkbaarheid gaat verloren en veelal legt de definië-

---

* Wetenschappelijk medewerker Economisch Geografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam.

** Kandidaatsassistent SISWO, sector Arbeid, Bedrijf en Beroep, Amsterdam.

1) V. Tanzi, The underground economy in the United States and abroad; estimates and implications, in: Banca Nazionale del Lavoro, *Quarterly Review*, nr. 135, december 1980; E.L. Feige, Onzichtbare sector en macro-economie, *ESB*, 7 oktober 1981; G.A.A.M. Broesterhuizen, The unobserved economy and the national accounts in the Netherlands. A sensitivity analysis, Den Haag, 1983.

2) R.E. Pahl, Employment, work and the domestic division of labour, *International Journal of Urban and Regional Studies*, 1980, nr. 4; E. Mingione, Informalization, restructuring and survival strategies of the working class, *International Journal of Urban and Regional Studies*, 1983, nr. 3; J. Mevissen en P. Renooy, Arbeidsmarkt en informele sector, in: *Geografische aspecten van de arbeidsmarkt*, ASVS-publikatie 6, Amsterdam, te verschijnen.

3) P. Renooy, J. Mevissen en R. van Geuns, *De Zwarte Markt Beverwijk. Een onderzoek naar de betekenis van informele handel*, EGI-paper XXVI, Amsterdam, 1983.

ring ontoelaatbare beperkingen op aan het onderzoek.

Eén van de belangrijkste feiten in dit kader is dat de informele economie vaak wordt gereduceerd tot het zwart-geldcircuit. Zo behandelt Bawly 4) voornamelijk belastingontduiking en -ontwijking en omschrijft de Italiaanse econoom Tanzi 5) de „underground economy” als „gross national product that, because of unreporting and/or underreporting is not measured by official statistics”. Ook Broesterhuizen 6) hanteert deze omschrijving als hij tracht na te gaan in hoeverre fraude een onderschatting van het bruto nationaal produkt (bnp) ten gevolge heeft, hoewel hij onderkent dat wat hij „unofficial economy” noemt, in werkelijkheid breder is. Zo wijst hij er tevens op dat eveneens geheel legale activiteiten zijn terug te vinden in de informele economie, zoals de sterk groeiende doe-het-zelfsector. Deze sector groeide qua omzet tussen 1977 en 1980 van f. 1,9 mrd. naar f. 3 mrd. 7).

De informele economie omvat dus zowel legale activiteiten, zoals doe-het-zelfactiviteiten of ruiltransacties als legale praktijken, zoals fraude, drugshandel e.d. Daartussen bevindt zich een scala van activiteiten op het continuüm tussen legaal en crimineel. Al deze activiteiten hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat zij een formele structuur in juridische of economische zin ontberen. Officiële registratie is hierdoor onmogelijk geworden. Een belangrijk kenmerk van de hier bedoelde bezigheden is dat ze een positief effect hebben op de inkomenspositie van degene die ze uitvoert. Dit laatste betekent dat informele arbeid zowel het inkomen van de actor kan vergroten als de uitgaven kan verminderen. Een door een aantal auteurs gehanteerde tweedeling in een monetaire en een niet-monetaire informele sector is in dit verband minder relevant.

Over de omvang van de gehele informele economie zoals die zojuist omschreven is, zijn slechts „guesstimates” te maken. Van sommige monetaire delen van de informele economie is het mogelijk redelijke schattingen te maken 8). Willen we echter het niet-monetaire deel (doe-het-zelfsector, ruil e.d.) in geld uitdrukken, dan rijzen direct grote problemen, zoals die zich ook voordoen wanneer we huishoudelijke arbeid in geld trachten uit te drukken 9).

Het vaststellen van het aantal deelnemers aan de informele economie is evenzeer een ingewikkelde opgave. Het is overigens de vraag of we ons een dergelijke inspanning zouden moeten getroosten. Het najagen van kwantiteiten lijkt in dit verband een onjuiste weg. Ten eerste is de informele economie geen keurig af te bakenen sector binnen de economie. Er bestaan vele overlappingen en interdependenties tussen wat informele en formele economie wordt genoemd. Er is derhalve eerder sprake van een samenhangend geheel, waarbij de samenstellende delen sterke onderlinge inwerking van elkaar ondervinden, zoals Breman 10) dat ook voor de economieën in de derde wereld constateerde. Ten tweede is het in het verlengde van het voorafgaande niet zinvol stil te staan bij statische grootheden, maar moeten we de processen die leiden tot informele arbeid trachten te herkennen. We dienen na te gaan welke factoren een rol spelen bij het „going informal” en op welke categorieën mensen deze het sterkst inwerken. De econoom die op dit gebied onderzoek wil doen, dient zich derhalve terdege te realiseren dat economie óók een gedragswetenschap is.

Onderzoek zoals hierboven aangegeven, heeft tot op heden slechts op zeer geringe schaal plaatsgevonden. De relatieve nieuwheid van het verschijnsel zal hierbij een rol spelen, maar belangrijker is dat het onderzoeken van de informele economie wordt belemmerd door het feit dat zij zich sterk aan de waarneming onttrekt. Per definitie staan informele activiteiten niet geregistreerd. Tevens is er vaak geen sprake van een ruimtelijke concentratie van dergelijke bezigheden.

Een uitzondering hierop vormt de informele handel. Met name in de VS heeft het laatste decennium een enorme groei plaats gehad van z.g. „flea markets”, rommelmarkten met een uiterst ongeregeld karakter. In 1982 waren alleen al in de staat Californië meer dan 200 van dergelijke markten te vinden. Eén van deze markten is door Lozano 11) uitvoerig onderzocht. De methode die Lozano volgde was er één van tientallen interviews, maandenlange observatie en vooral veel informele contacten op de markt. Wat opvalt in de resultaten van dit onderzoek is het vrij grote aantal deelnemers dat onvrijwillig tot deze vorm van han-

del was overgegaan, nl. 80% van de geïnterviewden. Tot deze groep behoorden werklozen, mensen met onvoldoende inkomen en schoolverlaters. Dit gedwongen karakter van deelname kan vooral worden toegeschreven aan het – naar Nederlandse maatstaven – lage niveau van sociale zekerheid in de VS. In de organisatie van activiteiten op deze markt bleek een sterke verwevenheid tussen formele, informele en huishoudelijke economie. Met name privé- en handelssfeer overlaptten elkaar sterk en de deelnemers spraken dan ook van een „way of life”.

Het onderzoek

Naar het voorbeeld van deze Amerikaanse markten werden in het begin van de jaren tachtig ook in Nederland grote rommelmarkten opgezet. Weliswaar kenden we daarvoor al markten als de Waterloopleinmarkt in Amsterdam, doch deze hadden een nog sterk gereguleerd karakter, zoals de noodzaak een vergunning krachtens het Besluit Ambulante Handel te bezitten. Op de nieuwe rommelmarkten waarvan de Zwarte Markt Beverwijk (ZMB) de eerste was en tot nu toe nog veruit de grootste is, is daarentegen een vergunning van welke aard dan ook niet nodig; een ieder die daartoe de behoefte voelt, kan daar zijn of haar waren aanbieden.

De ZMB was, zoals gesteld, de eerste markt met een dergelijk karakter. In de drieënhalve jaar dat deze markt nu in bedrijf is, telt zij elke zaterdag meer dan 800 kraampjes. Ter vergelijking: de twee grootste Amsterdamse markten, de Albert-Cuyp- en de Waterloopleinmarkt, hebben samen nog geen 600 handelaren. De diversiteit van het aanbod is zeer groot. In een gemeentelijke evaluatienota werden zes weken na de start van de ZMB al 29 verschillende produkten opgesomd die op de markt verkrijgbaar waren. Een standplaats in één van de vijf hallen kost de handelaar f. 35 per zaterdag. Het is ook mogelijk een maandkaart aan te schaffen. Eind 1983 bezaten 350 handelaren een dergelijke kaart. Op de zaterdagen dat de markt geopend is, passeren zo'n 8.500 bezoekers de toegang. In de periode dat de ZMB ook op zondag zijn poorten openstelde, lag het bezoekersaantal per weekend op ± 20.000.

In de periode september-december 1983 hebben wij onderzoek verricht op de ZMB. De voornaamste doelstelling was een beeld te krijgen van de deelnemers aan de informele handel zoals geconcentreerd op deze markt, met name van de overwegingen die hen tot deze vorm van economisch handelen hadden gebracht. Tevens is aan de hand van dit onderzoek gepoogd een beter inzicht te krijgen in de plaats van de informele handel binnen de economie.

Het feitelijke onderzoek op de ZMB heeft gebruik gemaakt van verschillende technieken. Zo is op 10 september 1983 een enquête gehouden onder alle aanwezige standhouders. De respons die deze opleverde (62,2% = 301 personen), mag redelijk genoemd worden, zowel gezien de aard van de enquête (schriftelijk en zelf in te vullen), als de vragen (o.a. naar inkomstenbron, als het „grijze” karakter van veel van de bezigheden).

Ten aanzien van de representativiteit kan het volgende worden opgemerkt. De hoge respons zou op zich een goede representativiteit aannemelijk maken. Vanwege de aard van de activiteiten (grijze karakter) en de vragen (inkomsten) is het evenwel mogelijk dat de non-responsgroep juist op de variabelen die hierop betrekking hebben (inkomstenbron) afwijkt van de responsgroep.

4) D. Bawly, *The subterranean economy*, New York, 1982.

5) Tanzi, op. cit.

6) Broesterhuizen, op. cit.

7) A. Tak, De doe-het-zelver en zijn bouwmarkt, *Tijdschrift voor Marketing*, nr. 11, 1979.

8) Broesterhuizen, op. cit.

9) M. Bruyn Hundt, De waarde van de onzichtbare arbeid gemeten, *ESB*, 27 juli 1983.

10) J. Breman, *Naar een dualistisch arbeidsbestel? Een kritische beschouwing over het begrip „informele sector”*, Rotterdam, 1976.

11) B. Lozano, Informal sector workers: walking out the system's front door?, *International Journal of Urban and Regional Research*, 1983, nr. 3.

Zekerheid hierover kan niet worden verkregen. Uit een vergelijking van de door ons verkregen gegevens met informatie van de marktmeester (over woonplaats en frequentie van deelname van de standhouders) zijn echter wel aanwijzingen te halen die wijzen op een redelijk goede representativiteit. Alles overwegende moet worden gezegd dat voor een aantal van de onderzochte elementen de verkregen informatie representatief is, terwijl daarvoor voor andere variabelen niet veel te zeggen valt.

Naast de enquête zijn er tevens diepte-interviews gehouden met een aantal standhouders. Deze zijn „at random” (1 op 3) getrokken uit alle aanwezige standhouders, met als beperking dat ze voor de onderzoekers gemakkelijk bereikbaar moesten zijn. In totaal is een twintigtal gesprekken gevoerd met standhouders. Er is gebruik gemaakt van interviews, omdat daarin veel dieper kon worden ingegaan op de achtergronden van de betrokkenen, op hun motieven voor participatie op de ZMB en op de kenmerken van hun handel op en rond de ZMB.

Verder is tijdens het onderzoek gesproken met betrokken instanties (gemeente, landelijke politiek, en ondernemersorganisaties) en zijn vele bezoeken afgelegd aan de ZMB om zodoende een goede indruk te kunnen krijgen van hetgeen zich daar afspeelt.

Wie staan er op de Zwarte Markt Beverwijk?

Alvorens toe te komen aan de belangrijkste resultaten van het onderzoek, namelijk die welke betrekking hebben op de achtergronden van de participanten en hun motieven voor deelname, willen we hier eerst enkele van hun persoonskenmerken de revue laten passeren. Dit is belangrijk om te weten op welke mensen het onderstaande betrekking heeft.

Uit tabel 1 blijkt dat het grootste deel van de standhouders op de ZMB in de leeftijdsgroep van 26 t/m 40 jaar viel, en dat een relatief vrij groot aantal 41 t/m 55 jaar oud was.

Tabel 1. Standhouders naar leeftijdsgroep in procenten (N = 301)

11 t/m 25 jaar	19,9
26 t/m 40 jaar	44,2
41 t/m 55 jaar	29,9
56 jaar en ouder	6,0

Van alle respondenten was eenderde vrouw, maar in de leeftijdsgroepen 11 t/m 25 jaar en 56 jaar en ouder lag het vrouwen-aandeel daarboven ($\pm 45\%$), terwijl het in beide andere leeftijdsgroepen er iets onder lag (30%). De deelnemers aan de ZMB kwamen uit heel Nederland. Uit een indeling van de standhouders in vier herkomstgebieden blijkt dat de ZMB een duidelijk boven-regionale attractiewerking heeft op hen die er een stand huren (zie tabel 2). Voor hen die van verderaf kwamen, zou men kunnen veronderstellen dat dit niet slechts „zolderopruimers” waren, maar mensen die frequenter naar de ZMB kwamen om hun handel aan te bieden, z.g. informele handelaars. Deze hypothese kon aan de hand van het door ons verzamelde materiaal niet bevestigd worden, aangezien meer dan 50% van de respondenten opgaf iedere zaterdag op de ZMB te staan, en aangezien er geen correlatie tussen de regio van herkomst en het aantal keren dat men op de ZMB stond, bleek te zijn.

Tabel 2. Standhouders naar regio van herkomst in procenten (N = 300)

Beverwijk en omgeving a)	31
Amsterdam (incl. Nieuwendam, Diemen en Amstelveen)	21
Rest van Noord-Holland	27
Rest van Nederland	21

a) O.a. IJmuiden, Velzen, Zaanstad, Haarlem en Heemskerk.

Het laatste kenmerk van de standhouders waarnaar in de enquête gevraagd is, was de inkomstenbron die men naast de inkomsten van de ZMB had. Dit bleek tevens een belangrijke achtergrondvariabele te zijn.

Tabel 3 geeft hiervan een overzicht. Opvallend hierbij is het

(relatief) groot aantal mensen met een vaste werkkring dat zijn/haar zaterdag(en) handelend doorbrengt op de ZMB. Immers, alleen al op zo'n zaterdag vergt dit minstens 10 uur (op de verklaring hiervoor gaan we hieronder uitgebreid in). Ten tweede valt op dat er relatief veel zelfstandigen op de ZMB staan.

Tabel 3. Voornaamste inkomstenbron van de respondenten naast de inkomsten uit de ZMB.

	Absoluut	In procenten
Loon/salaris	127	42
Uitkering	51	17
Zelfstandige	52	17
Verdienende partner	42	14
Geen/anders a)	29	10
Totaal	301	100

a) Waarvan een aantal scholieren/studenten

In inkomensklasse varieerde men van het „echte minimum” tot twee keer modaal, in opleidingsniveau van afgebroken lager onderwijs tot universiteit (jurist) en in leeftijd van 23 tot 58 jaar. Duidelijk moge zijn dat het niet mogelijk is tot een stereotypering van ZMB-participanten te komen. Zo dit niet opportuun is ten aanzien van de kenmerken van de deelnemers, zou het wellicht wel kunnen met betrekking tot de motieven voor deelname.

Waarom staat men op de Zwarte Markt Beverwijk?

Integenstelling tot wat men misschien zou verwachten, bleek het verdienen van extra geld niet de belangrijkste reden te zijn voor participatie op de ZMB. Zoals uit tabel 4 blijkt, was het in de enquête meest genoemde motief: „gezelligheid/tijdverdrijf”. Het financiële aspect kwam op de twee plaats. Ook uit de interviews kwam naar voren dat de behoefte aan sociale contacten minstens zo belangrijk was als de wens wat bij te verdienen.

Tabel 4. Aantal keer dat de motieven door de respondenten werden aangekruist (N = 301)

Tijdverdrijf/gezelligheid	202
Om extra geld te verdienen	144
Om eigen bedrijf te beginnen (starters)	30
Het is mijn beroep (zelfstandigen)	25
Anders (o.a. zolder opruimen)	26

Bij een vergelijking van de motieven en de leeftijdscategorie van de respondenten bleek dat „starters” in overgrote meerderheid (tweederde) in de zogenaamde „dynamische” leeftijdsgroep (26-40 jaar) zaten. In de groep van middelbare leeftijd (41-55 jaar) zaten juist degenen die al gestart waren en als zelfstandige op de ZMB hun brood verdienen. Bij de jongste groep deelnemers werd het extra inkomensaspect relatief vaak genoemd (63%). Verder bleek de leeftijd geen invloed te hebben op de opgegeven motieven.

De motivatie van de participanten hing nauwelijks samen met hun woonplaats. De enige zeer voorzichtige conclusie die kon worden getrokken, was dat de hardere (economische) motieven (het tweede, derde en vierde motief uit tabel 4) iets belangrijker waren voor hen die verder van Beverwijk woonden dan voor hen die in de directe omgeving daarvan woonden.

Veruit het interessantste verband is dat tussen de voornaamste bron van inkomsten en de opgegeven motieven voor participatie. Een vluchtige waarnemer zou wellicht geneigd zijn te veronderstellen dat het tijdverdrijf/gezelligheidsmotief eerder wordt genoemd door mensen met een baan, terwijl de uitkeringsafhankelijken eerder de extra inkomstenbron op zullen geven. Het eerste deel van deze veronderstelling kan op grond van de enquête-resultaten worden bevestigd. Van de mensen die bij een baas zeiden te werken, noemden 96 (= 76% van die groep) tijdverdrijf/gezelligheid als motief tegen 27 (= 53%) van de uitkeringsafhankelijken. Het tweede deel van de hypothese vindt echter geen steun in de cijfers. Van de „werknemers” noemde 62 mensen (= 44%) „om extra geld te verdienen” als motief tegenover 27 (= 53%) van de uitkeringsafhankelijken. Het verschil hiertussen is uiterst gering en valt praktisch binnen de fouten-

marge van het onderzoek. Indien men de correlatie tussen de beide variabelen (verdiensten en motivatie) berekent, kan men weliswaar een significant verband waarnemen (met chikwadratoets bij een betrouwbaarheidsniveau van $\alpha = 0,01$), doch deze hoge waarde wordt geheel verklaard door het grote aantal zelfstandigen dat zei op de ZMB te staan om zijn groep daar uit te oefenen. Laat men de groep zelfstandigen en het motief „omdat het mijn beroep is” weg, dan blijkt uit de chikwadratoets dat de variabelen zelfs bij een betrouwbaarheidsniveau van $\alpha = 0,10$ niet meer significant samenhangen (12).

Een in economisch opzicht interessante vraag is welke groep het meest als motief opgaf dat zij aan de ZMB deelnam om een eigen bedrijf te beginnen. Zeker in de huidige economische malaise is het belangrijk „broedplaatsen” voor nieuwe bedrijvigheid te identificeren. Zoals reeds gezegd is, was het totaal aantal zogenaamde „starters” onder de respondenten niet erg groot, namelijk 30. Van hen kwam de grootste groep (12 = 40%) voort uit de groep werknemers, terwijl zowel van de uitkeringsafhankelijken als van degenen die op de ZMB stonden omdat het hun beroep was, 8 personen dit motief opgaven. Binnen de groep „uitkeringsafhankelijken” en „zelfstandigen” was de categorie starters het grootst, namelijk respectievelijk 16 en 15% tegenover 9% van de werknemers.

Op grond van de enquêteresultaten kan worden geconcludeerd dat de ZMB voor haar participanten twee hoofdfuncties heeft, namelijk van tijdverdrijf/gezelligheid en als extra inkomstenbron. Vanwege het grijze karakter van dit verschijnsel zal het tweede motief in werkelijkheid waarschijnlijk iets belangrijker zijn. Ook het enorme aantal mensen dat iedere zaterdag zei te komen (ruim 50%) wijst in die richting. Men mag immers aannemen dat wanneer het tijdverdrijf telkens weer geld kost, men geneigd zal zijn minder frequent de ZMB te bezoeken. Desondanks moet worden vastgesteld dat de gezelligheid en de sociale contacten voor velen erg belangrijk waren. Dit geldt zowel voor de mensen met een baan die wel eens met anderen in contact wilden komen, als voor hen die geen (betaald) werk hadden (uitkeringsafhankelijken, mensen met een verdienende partner) voor wie de ZMB veelal één van de weinige mogelijkheden bood om in contact met mensen te komen.

Als voortbrenger van nieuwe bedrijven lijkt de betekenis van de ZMB beperkt, ofschoon een momentopname geen volledig beeld geeft en het mogelijk is dat de starters relatief oververtegenwoordigd waren in de non-responsgroep, en/of dat een deel van de starters de ZMB reeds heeft ingeruild voor het formele circuit.

Om meer zicht te krijgen in motieven en achtergronden van de ZMB-participanten is, zoals gezegd, met een aantal van hen een diepte-interview gehouden. Vaak was er zowel voor als na die interviews contact met hen, zodat de verstrekte informatie op interne consistentie bekeken kon worden, en – wat minstens zo belangrijk is – er een zekere vertrouwensband tussen onderzoekers en geïnterviewden kon ontstaan.

De interviews

Het meest vertegenwoordigd in de groep geïnterviewden waren de mensen die in het bezit van een baan waren, namelijk acht. Zes gesprekken werden gevoerd met uitkeringsafhankelijken, terwijl de overige gesprekspartners uit de andere onderscheiden groepen afkomstig waren.

De in de gesprekken aan het licht gekomen gegevens onderbouwden in sterke mate de enquêteresultaten. Zo bleek ook in de gesprekken dat de sociale contacten en de extra verdiensten vanuit de belangrijkste redenen voor deelname te zijn. In tegenstelling tot wat uit de enquête naar voren kwam, was het sociale aspect voor de uitkeringsafhankelijken onder de geïnterviewden belangrijker dan voor hen die een baan hadden. Weliswaar was het feit dat op de ZMB ook geld werd verdiend een noodzakelijke voorwaarde voor de uitkeringsafhankelijken, maar zeker geen voldoende.

Degenen die van een uitkering moesten leven, gaven alle op één of andere manier te kennen dat de ZMB voor hen betekende dat zij uit hun sociale isolement konden treden en weer iets zinnigs in het leven te doen hadden. De werkzaamheden op de ZMB

en de voorbereidingen daarvan (inkoop of anderszins vergaren van de koopwaar) zorgden er voor dat weer enige structuur in het leven werd gebracht. Voorts bleek dat het heersende arbeids-ethos zo'n psychologische druk op de mensen betekende dat het als erg wezenlijk ervaren werd om ten opzichte van familie, kennissen, de buurt, e.d. niet langer te moeten zeggen dat men „niets” deed. Ook de zelfstandigheid en de eigen invulling aan de werkzaamheden die het „vrij ondernemen” met zich brengt, werd als positief ervaren. Dit laatste was echter ook van grote betekenis voor hen die wel een vaste werkkring hadden. De aard van het werk, verhoogde arbeidsdruk, geen of slechte contacten op het werk leek men op de ZMB te willen compenseren („Als ik hier bezig ben, dan leef ik. Dat kan ik van mijn werk niet zeggen”).

Voor de groep werknemers waren de inkomsten overigens wel belangrijk als bron om uit te putten voor extraatjes. Bij de uitkeringsafhankelijken was in alle gevallen te constateren dat dat tot op dat moment ook zo was geweest, maar dat men voorzag dat de financiële noodzaak bij verder dalende koopkracht als gevolg van de kortingen op de uitkeringen steeds meer op de voorgrond zou treden.

Ofschoon zich onder de geïnterviewden slechts één reeds formeel gestarte ondernemer bevond en er dus geen algemene uitspraken op grond daarvan mogelijk zijn, mag niet onvermeld blijven dat de betrokkene de ZMB bewust als startplaats had gekozen. Als reden hiervoor gaf hij op dat „zwart handelen in deze tijd een vorm van startsubsidie is”. In zijn geval was het een succesvolle subsidie, aangezien zijn bedrijf inmiddels redelijk floreerde.

De inkomsten op de Zwarte Markt

Voor zover enig betrouwbaar inzicht kon worden verkregen in de verdiensten op de ZMB, bleek dat deze sterk uiteenliepen. Zo bedroeg de laagst opgegeven winst f. 100 per maand, terwijl als hoogste winst f. 3.500 per maand werd genoemd. Uit de verstrekte gegevens kan een gemiddelde omzet en winst per maand van respectievelijk f. 2.600 en f. 1.200 worden berekend. Aan deze cijfers moet een beperkte waarde worden gehecht. Hiervoor zijn twee belangrijke redenen. Ten eerste rechtvaardigt het geringe aantal geïnterviewden geen algemene uitspraken. Ten tweede geven de grote verschillen tussen de opgegeven bedragen ook geen indicatie in de richting van een gemiddelde omzet of winst. Het hanteren van andere statistische maten (modus of mediaan) is gezien het beperkte aantal interviews zinloos.

Individuele standhouders lijken slechts in enkele gevallen een redelijk extra inkomen aan de ZMB over te houden. Zelfs in die gevallen waar dat het geval was, stond die beloning vaak in geen verhouding tot de geleverde arbeidsprestatie. Het inkomen kwam dan veelal niet boven een paar gulden per uur (rekening houdend met de tijd die besteed werd aan het vergaren van de „koopwaar”). Een groot deel van de verdiensten werd geherinvesteerd in handel. Men zou in dit verband zelfs kunnen zeggen dat er op de ZMB in zekere zin sprake is van de creatie van maatschappelijk kapitaal, aangezien door middel van deze onofficiële handel producten die door de reguliere economie niet (meer) gebruikt worden, opnieuw in gebruik worden genomen.

Voor zover de inkomsten niet werden geherinvesteerd, was het gezien de inkomstenpositie van vele participanten aannemelijk dat de inkomsten uit deze onofficiële handelsactiviteiten voor consumptie gebruikt werden. Zelfs de geïnterviewden die uit hun reguliere bezigheden een redelijk tot goed inkomen putten, gaven te kennen de ZMB-inkomsten consumptief aan te wenden (uit eten gaan, extra kleren voor de kinderen enz.) Het is daarom niet plausibel dat de ZMB geldvernietiging in de hand werkt.

12) Hierbij dient men wel te bedenken dat een aantal mensen twee motieven opgegeven heeft, zodat zij twee keer in de tabel voorkomen, en dat er in die gevallen geen rangorde is aan te geven in de opgegeven motieven.

Conclusies

In zijn bespreking van het ISMO-rapport (Interdepartementale Structuurgroep Misbruik en Oneigenlijk Gebruik) stelt Wisselink 13) dat dit rapport getuigt van een eenzijdige, gouvernementele gerichtheid en dat de belangen van de burger slechts marginaal aan de orde komen. In het ZMB-onderzoek is getracht in deze door Wisselink geconstateerde leemte te voorzien. De betekenis van de onofficiële handel voor de betrokkenen is duidelijk naar voren gekomen. Het zou echter getuigen van een beperkt zicht op deze activiteiten, wanneer deze niet in ruimer verband zouden worden geïnterpreteerd.

Bij de deelnemers aan de informele economie in zijn algemeenheid, zullen achtergronden en motieven vergelijkbaar aan die van de ZMB-participanten een belangrijke rol spelen. Het is noodzakelijk dergelijke factoren mee te laten wegen wanneer beleid ten aanzien van de informele economie wordt ontwikkeld. Voordat echter voldoende inzicht is verkregen in de informele economie, lijkt het verstandig dat de overheid zich terughoudend opstelt in plaats van tot bestrijding ervan over te gaan.

Het genoemde ISMO-rapport stelt hiertegenover dat tolereren van de onderhavige activiteiten door de overheid strijdig is met beginselen van rechtvaardigheid (gelijkheidsbeginsel) en leidt tot een afname van geloofwaardigheid van overheidsdoelstellingen en demoralisatie bij de burgers 14). In het licht van onze bevindingen in Beverwijk zal het duidelijk zijn dat de twee laatst genoemde gevaren bij een krachtiger overheidsoptreden minstens zo groot zijn. Ten aanzien van het beginsel van rechtvaardigheid kan men zich afvragen of aspecten van werkgelegenheid en maatschappelijke innovatie niet een herijking van dit begrip noodzakelijk maken. Immers, gezien de verwachte blijvend hoge werkloosheid kan van de ZMB, en daarmee van vele activiteiten binnen de informele economie, worden gezegd dat zij mogelijkheden bieden te komen tot nieuwe zinvolle invulling van beschikbare „vrije” tijd.

Op korte termijn lijkt een belemmering of verhindering van informele activiteiten evenmin verstandig. In een tijd waarin de koopkracht van de meeste mensen onder druk staat en vraaguitval als gevolg daarvan een eventueel herstel van de economie in de weg kan staan, is het belangrijk te constateren dat het soort activiteiten zoals op de ZMB bedreven wordt in ieder geval niet leidt tot verdere vermindering van effectieve vraag. Een andere reden om van overheidswege terughoudend op te treden ten opzichte van verschijnselen als de ZMB, is de grote sociale betekenis die de losse handel heeft voor de participanten. Dit geldt, zoals hierboven is aangegeven, niet alleen voor de uitkeringsafhankelijken (maatschappelijke herintreding), maar ook voor mensen met een baan (ontsnappen aan werkdruk, eentonigheid enz.).

Ten slotte moet alleen al de geringe financiële betekenis van deze onofficiële handel op de Zwarte Markt Beverwijk voor fiscus en justitie een reden zijn om zich afzijdig te houden. Een eenvoudige kosten-batenanalyse zal ongetwijfeld uitwijzen dat de kosten van eventuele acties veel hoger uitvallen dan de eventuele baten. Het is echter zeer onwaarschijnlijk dat deze baten er zouden zijn. Het is namelijk juist eigen aan de grijze-sectoractiviteiten, en dus ook aan de onofficiële handel, zich te onttrekken aan alle(rlei) officiële regels. Bij een optreden van overheidswege zal men weer andere kanalen zoeken en weten te vinden, zeker wanneer de financiële noodzaak daartoe groter wordt.

**P. Renooy
J. Mevissen
R. van Geuns**

---

13) M.A. Wisselink, Het ISMO-rapport, *ESB*, 15 september 1982, blz. 1002.

14) Idem. blz. 1000.